

Naučna konferencija
Simbolično i stvarno
u Ustavu SFRJ
iz 1974. godine:
istorijska i pravna
perspektiva

- knjiga apstrakata -

BEOGRAD, APRIL 2024.

**KNJIGA APSTRAKATA
KONFERENCIJE**

***SIMBOLIČNO I STVARNO U USTAVU SFRJ IZ 1974. GODINE:
ISTORIJSKA I PRAVNA PERSPEKTIVA***

***Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu
i
Muzej Jugoslavije***

21. i 22. maj 2024. godine

BEOGRAD

SADRŽAJ

PRVI DAN KONFERENCIJE, 21. MAJ 2024.	3
I PANEL: OD AMANDMANA DO ARMAGEDONA	3
<i>Nenad Dimitrijević, Utopija radnog društva ili pluralizam nacionalnih monizama: jedno ustavno čitanje kraja jugoslovenske istorije.....</i>	<i>3</i>
<i>Milivoj Bešlin, Od ustavnih amandmana do poslednjeg Ustava: jugoslovenski konstitucionalizam 1967–1974. godine</i>	<i>4</i>
<i>Zoran Oklopčić, Uloga Ustava SFRJ iz 1974. u interpretaciji prava naroda Jugoslavije na samoodređenje.....</i>	<i>4</i>
II PANEL: IDEOLOGIJA I USTAV	5
<i>Dragoljub Popović, Jezički izraz Ustava od 1974. godine.....</i>	<i>5</i>
<i>Aleksandar Molnar, Nasleđe sistema socijalističkog samoupravljanja</i>	<i>6</i>
<i>Srdan Milošević, SKJ u ustavima SFRJ od 1963. i 1974. godine</i>	<i>8</i>
III PANEL: JUGOSLAVIJA OČIMA REPUBLIKA I DEO	8
<i>Tvrtko Jakovina, Ustav, federacija, Tito i Hrvati</i>	<i>8</i>
<i>Hrvoje Klasić, Hrvati i Ustav SFRJ iz 1974.....</i>	<i>9</i>
<i>Husnija Kamberović, Između republičke posebnosti i državne cjelovitosti: Bosna i Hercegovina i diskusije o ustavnim promjenama tokom 1970-ih godina</i>	<i>10</i>
IV PANEL: JUGOSLAVIJA OČIMA REPUBLIKA II DEO	10
<i>Božo Repe, Slovenci, federalizam i Ustav SFRJ iz 1974. godine.....</i>	<i>10</i>
<i>Aleksandar Miletić, Srbijanski recentralisti i Ustav SFRJ iz 1974. godine</i>	<i>12</i>
<i>Petar Žarković, Kritička recepcija Ustava SFRJ iz 1974. u Srbiji i jugoslovenska kriza</i>	<i>12</i>
<i>Nexhmedin Spahiu, American Influence on the Yugoslav Constitution of 1974</i>	<i>13</i>
DRUGI DAN KONFERENCIJE, 22. MAJ 2024.	13
V PANEL: TEHNOLOGIJA VLASTI.....	13
<i>Bogoljub Milosavljević, Organizacija vlasti po Ustavu SFRJ od 1974. godine</i>	<i>13</i>
<i>Nebojša Šarkić, Samoupravljanje i samoupravno sudstvo prema Ustavu iz 1974. godine</i>	<i>14</i>
<i>Jelena Jerinić, Jugoslovenski samoupravni regioni u svetlu današnjih evropskih standarda</i>	<i>15</i>
<i>Ana Vladisavljević, Predsedništvo SFRJ prema Ustavu od 1974. godine</i>	<i>15</i>

VI PANEL: LJUDSKA PRAVA IZMEĐU ISTINE I ZABLUDE	16
<i>Marijana Pajvančić, Ljudska prava u Ustavu SFRJ iz 1974. godine: sadržaj, garancije i ograničenja</i>	<i>16</i>
<i>Tamás Korhecz, Ustav SFRJ iz 1974. godine – Kritička analiza ustavnog okvira zaštite manjina</i>	<i>17</i>
<i>Violeta Beširević, Kontrola ustavnosti u autoritarnim sistemima: Slučaj bivše Jugoslavije</i>	<i>18</i>
VII PANEL: KONFEDERIRANJE FEDERACIJE	18
<i>Svetomir Škarić, Retrogradni ustav</i>	<i>18</i>
<i>Boris Begović, Ustav SFRJ iz 1974. godine i (kon)federalizacija monetarnog sistema zemlje</i>	<i>20</i>
<i>Marko Božić, Socijalistički sekularizam ustava SFRJ iz 1974. godine – jedna zemlja, osam sistema</i>	<i>21</i>
<i>Nikola Olbina, (Kon)federalizacija krivičnog zakonodavstva i Ustav iz 1974. godine</i>	<i>22</i>

Prvi dan konferencije, 21. maj 2024.

I PANEL: OD AMANDMANA DO ARMAGEDONA

Nenad Dimitrijević, Utopija radnog društva ili pluralizam nacionalnih monizama: jedno ustavno čitanje kraja jugoslovenske istorije

Apstrakt: Reći da jedan ustav pripada prošlosti znači da taj akt više ne važi. Sledi pitanje o tome zašto je ustav prestao da važi. Važenje Ustava od 1974. godine dokinuto je nasilnim nestankom političke zajednice kojoj je taj ustav bio najviši pravni akt. Ovaj jednostavan uvid suočava nas sa mnogim metodičkim i supstantivnim izazovima. U radu ću se fokusirati na nekoliko povezanih grupa pitanja. Prvo, kako misliti ustav u socijalizmu? Drugo, kako misliti (socijalističke) koncepte istorije i istorijskog vremena? Treće, na koji način je dominantno razumevanje istorije u socijalističkoj Jugoslaviji uticalo na mesto i ulogu Ustava od 1974 (i ustavnih akata koji su mu prethodili)? Četvrto, kako je iz propisane partijske slike istorije izvedena vladajuća ideologija i kako je ta ideologija inkorporirana u ustavni tekst? Peto, može li se uspostaviti uzročno-posledični odnos između pravnih i ideoloških kvaliteta Ustava, s jedne strane, i načina na koji se Jugoslavija raspala, s druge strane?

U središtu analize navedenih pitanja biće problem političkog legitimiteta. Tvrdiću – sasvim neoriginalno – da je radikalno-demokratska ideologija radnog društva afirmisana kao vodeći ustavni princip u Ustavu od 1963. godine i amandmanima od 1967. godine. Amandmani od 1971. godine doneli su dalekosežnu promenu, kao formalni odgovor na legitimacijsku krizu socijalističke samoupravne ideje. 'Nacionalno pitanje' reafirmisano je kao ustavna kategorija, da bi Ustav od 1974. pravno i ideološki definisao legitimacijski primat nacionalnog principa u konstituciji jugoslovenske zajednice. Osnovni problem nije bila 'konfederalizacija' Jugoslavije, niti 'neravnopravnost Srbije'. Problem je bio u tome što je socijalizam ustavno redukovao na izvedenicu nacionalizma. Utopija radnog društva zadržana je kao ustavna kategorija, ali je ustavni tekst zahtevao da se samoupravljanje tumači i legitimira kroz prizmu nacionalnog. Promovišući nacionalni identitet kao sistemski osnov zajednice, Ustav od 1974. godine transformisao je samoupravni socijalizam u konglomerat nacionalno legitimiranih 'socijalizama'.

Milivoj Bešlin, Od ustavnih amandmana do poslednjeg Ustava: jugoslovenski konstitucionalizam 1967–1974. godine

Apstrakt: Do poslednjeg jugoslovenskog Ustava iz 1974. godine, nije se došlo ni lako ni brzo. Bio je to evolutivni proces unutrašnjih debata u monopolističkoj partiji, državnim institucijama i društvu. Kao rezultat su usvajane različite prelazne forme i oblici ustavnosti u pokušajima dolaženja do cilja – sprečavanja dominacije bilo koje nacionalne grupe ili federalne jedinice. Centralistička paradigma koja je počela da se razgrađuje već Ustavom iz 1963. ostala je kao nedovršen proces i rezultat kompromisa, sve dok se nisu stekli politički uslovi za temeljnu reformu jugoslovenskog federalizma. Početak privredne reforme (1965) i smena konzervativnih struktura na Brionskom plenumu (1966), uslovili su konstitucionalne promene u cilju postizanje suštinske nacionalne ravnopravnosti, neraskidivo povezane sa korenitim izmenama u karakteru federalističkog uređenja. Tri grupe kardinalnih amandmanskih interpolacija u ustavna rešenja, usvajanih u skupštini, posle temeljne institucionalne i javne rasprave: 1967, 1968. i 1971. godine, predstavljali su celovito rešenje u vidu tzv. nacionalnih amandmana, kojima je naglašena državnost federalnih jedinica (republika) i uspostavljena najšira autonomija pokrajina. Takva amandmanska intervencija, sa pravom veta svih elemenata federalizma, kao celovito i veoma originalno rešenje u istoriji i pravnoj teoriji ustavnosti i federalističkih praksi, bez značajnijih izmena je uneta i u poslednji Ustav socijalističke Jugoslavije 1974. godine.

Zoran Oklopčić, Uloga Ustava SFRJ iz 1974. u interpretaciji prava naroda Jugoslavije na samoodređenje

Apstrakt: Ustav SFRJ iz 1974 je poznat po mnogočemu: po svojoj nepotrebnoj duljini, po birokratiziranom jeziku, po odredbama koje instituciju predsjednika republike pretvaraju u izbornog monarha, i tome slično. Bez obzira na njegove ostale mane, među Srbima je taj ustav do današnjeg dana uglavnom poznat po zlu, i to zbog istog onog razloga zbog kojeg se među Hrvatima u najvećoj mjeri pamti po dobru: tj. zbog odredbi koje su navodno omogućavale republikama koje su sačinjavale SFRJ da se od te države jednostrano odvoje i na taj način steknu međunarodno priznanje kao samostalne i suverene države. Kako u međunarodnopravnom, tako i u političko-teorijskim debatama stav Ustava iz 1974 prema jednostranom odcjepljenju republika se uglavnom promatra iz perspektive prava naroda na samo-određenje. To se čini tako da se pozicija četiri „razdružiteljske“ republike izjednačava s koncepcijom koja to pravo pridaje stanovništvima pojedinih republika, dok se pozicija dvaju

„ustavobraniteljskih“ republika izjednačava s onom po kojoj to pravo pripada teritorijalno neomeđenim jugoslavenskim nacijama. Svrha ove prezentacije je da pokaže zašto je ova manihejska dihotomija pogrešna, to jest da upre prstom u tri stvari koje njeni zagovornici ili previđaju ili se prave da ne vide. Prva se tiče uloge koju je nametnuto shvaćanje federalizma odigralo u percepciji (ne)postojanja jugoslavenske države; druga se tiče uloge koju su političke preference „zainteresiranih trećih“ odigrale u konstrukciji sukobljenih strana kao boraca za građansku ili etničku državu, dok se treća tiče zanemarenih odredbi samog ustava Jugoslavije koje su implementaciju najradikalnijeg shvaćanja prava na samo-određenje suspendirale do dogovora svih republika, te koje su do postizanja takvog dogovora, građanima Jugoslavije nametale ničim ograničenu ili uvjetovanu obavezu da štite njen teritorijalni integritet i ustavni poredak.

II PANEL: IDEOLOGIJA I USTAV

Dragoljub Popović, Jezički izraz Ustava od 1974. godine

Apstrakt: Pravo je u socijalističkoj Jugoslaviji stvorilo specifičan način izražavanja, koji podseća na Orvelov pojam novogovora. I jedan i drugi su počivali na svojevrsnoj političkoj korektnosti. Jugoslovenski oblik novogovora nalazi početak u Ustavu SFRJ od 1963. godine, a moglo bi se reći da je vrhunac dostigao u Ustavu SFRJ od 1974. i Zakonu o udruženom radu od 1976. godine.

Između dva oblika novogovora postoje razlike. Dok je orvelovski novogovor Okeanije težio uprošćavanju pojmova zasnovanom na redukciji smisla, jugoslovenski novogovor je naprotiv, komplikovao misao kakvu je hteo izraziti. U tom pogledu je uključio jednu crtu vizantinizma. Uopšteno rečeno jezički izraz Ustava SFRJ od 1974. godine su obeležavali rogovatno saopštavanje misli, korišćenje reči kojih nema u svakodnevnom rečniku, kao i nejasno izražavanje. Posledica takvog jezičkog izraza bilo je deskriptivno normiranje.

Svrha novogovora je u Okeaniji bila da suzbije zlomisao, odnosno da uništi kritiku poretka. U Jugoslaviji je prevashodni zadatak novogovora bio da se zakloni autoritarnost poretka, a istovremeno stvori utisak demokratičnosti.

Aleksandar Molnar, Nasleđe sistema socijalističkog samoupravljanja

Apstrakt: Ustav iz 1974. predstavljao je kulminacionu tačku distanciranja socijalističke Jugoslavije od tzv. „realnog socijalizma“, koji je u Rusiji izgrađivan od 1917, a koji je nakon 1945. proširen i na zemlje koje su postale članice Sovjetskog bloka. Alternativa je pronađena u socijalističkom samoupravljanju koje je afirmisano odmah po sukobu KPJ sa Informbiroom, da bi se u zaokružen sistem uobličavalo ustavima iz 1953, 1963. i, konačno, 1974. Poslednji ustav je naročito zanimljiv pošto je u nekim svojim delovima preživeo raspad SFRJ i, zahvaljujući određenim pravnim manipulacijama, ostao na snazi u SR Jugoslaviji (paralelno sa Ustavom iz 1992) sve do 4. februara 2003, kada je usvojena Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna Gora. Osnovno pitanje kojem će biti posvećena izlaganja u ovom radu je da li su neke odredbe poslednjeg Ustava socijalističke Jugoslavije još uvek na snazi kao deo nepisanog („živog“) ustava – prevashodno one odredbe koje se odnose na „socijalističku samoupravnu demokratiju kao poseban oblik diktature proletarijata“ (Osnovno načelo IV) i na kompatibilnost sa monarhizmom (član 333). Međutim, da bi se to pitanje otvorilo potrebno je osvrnuti se, prvo, na ideološke osnove Ustava iz 1974, a potom i na način na koji su one našle svoju primenu u realnosti jugoslovenskog društva.

Ideološka legitimacija socijalističkog samoupravljanja tražena je prevashodno kod tzv. „mladog Marksa“ i imala je tri komponente. Prva komponenta je bila antropološka i sastojala se u Marksovom shvatanju čoveka kao „rodnog bića“ i „bića prakse“: istinsko očovečenje moguće je isključivo u radnom procesu, koji „očovečene“ radnike dovodi do toga da se međusobno povezuju u sve šire društvene grupe, zaključno sa samim „rodom“ – čovečanstvom. Druga komponenta je bila sociološka i izražavala se kao dealijenizacija (tj. ukidanje kapitalističke alijenacije): u uslovima socijalističkog samoupravljanja „očovečenje“ radnika trebalo je da postane masovno, tako da se očekivao početak njihovog povezivanja u sve šire društvene grupe (zaključno sa celim „rodom“). Naposletku, treća komponenta je bila politička i izražavala se kroz „diktaturu proletarijata“: pošto svrgavanje sa vlasti „krupne buržoazije“ nije bilo moguće bez pomoći „sitne buržoazije“, radnici su odmah po osvajanju vlasti morali da uspostave diktaturu nad svojim dojučerašnjim saveznicima (zato što su ovi opterećeni buržoaskim predrasudama o slobodnom tržištu, parlamentarnoj demokratiji i pravima čoveka). No, s obzirom na očekivano „očovečenje“ radnika, ekspanziju „udruženog rada“ i jačanje socijalističke samoupravne demokratije, svi represivni elementi „diktature proletarijata“ – skupa sa celokupnom državom – trebalo je da u nekoj dalekoj budućnosti nestanu.

U praksi se, međutim, pokazalo da sistem socijalističkog samoupravljanja funkcioniše sasvim drugačije od očekivanog. Marksovo određenje čoveka kao „rodnog bića“ i „bića prakse“ pokazalo se kao potpuno neosnovano, zbog čega do dealijenizacije nikada nije došlo. Realno povezivanje radnika ostalo je vezano

prevashodno za radno mesto, odnosno za OOUR-e (osnovne organizacije udruženog rada) u čijim radničkim savetima su oni svoje najneposrednije materijalne interese štitili od svih koje su percipirali kao pretnju – često i od radnika u drugim OOUR-ima u sastavu iste RO (radne organizacije). S druge strane, na celu RO, kao i na sve „društveno-političke zajednice“ (od opštine do savezne države) računalo se za slučajeve da treba sanirati gubitke, do kojih je to više dolazilo što je proizvodnja više trpela zbog dezorganizacije i pada efikasnosti i produktivnosti rada. Takav ishod bio je zapravo sasvim logičan. Radnici koji nisu bili osposobljeni ni za pitanja poslovne politike svojih RO, a kamoli za rešavanje ozbiljnih državnih problema (u tzv. „delegatskom sistemu“), uzdigli su u osnovni princip socijalističkog samoupravljanja princip neprikosnovenosti radnog mesta, plate i svih beneficija koje uz to idu. A pošto su raspoloživi izvori za saniranje gubitaka u privredi (kao i za finasiranje sve većeg administrativnog aparata) bili sve manji (i zaduživanje u inostranstvu imalo je svoje granice!), a nijedna privredna reforma nije dala željene rezultate, diktatura proletarijata se pretvorila u sistem trajnog eksploatisanja „sitne buržoazije“ (i to ne samo preduzetnika, nego i radnika koje su upošljavali da rade sredstvima u privatnoj svojini) kako bi opstale privilegije radnika koji su sredstvima u društvenoj svojini radili *bez društvene odgovornosti koja bi prevazilažila granice OOUR-a*.

Tako su umesto dealijenizacije u jugoslovenskom društvu ojačali procesi fragmentacije, petrifikacije i autoritarizacije. Fragmentarizacija cele privrede pretvorila je „udruženi rad“ u svoju suprotnost. Organi odlučivanja su petrifikovani, s obzirom da su sve odluke koje su na bilo koji način mogle da ugroze *status quo* sistemski bile blokirane. Situacija u privredi preslikala se i na samu državu, u kojoj su „politički radnici“ postali jedanko „otuđeni od baze“ kao i u omraženom „realnom socijalizmu“ i jednako nemoćni da bilo šta supstancijalno menjaju. Zato se u konačnom rezultatu javlja pritisak ka autoritarizmu, koji je u članu 333. Ustava SFRJ „socijalističku samoupravnu demokratiju kao poseban oblik diktature proletarijata“ učinio kompatibilnom sa monarhizmom, s obzirom da je Skupština SFRJ ovlašćena „izabrati Josipa Broza Tita za Predsednika Republike bez ograničenja trajanja mandata“ (čl. 333, st. 2).

Imamo li i mi nešto slično danas u Srbiji, 50 godina nakon donošenja Ustava SFRJ? Da li je naslednik „udruženog rada“ ono što je članom 2, stavom 1, tačkom 13 Zakona o budžetskom sistemu definisano kao „javni sektor“, u kojem radnici rade sredstvima u državnoj svojini, i koji može jednako efikasno eksploatisati „privatni sektor“ (naslednika Markosve „sitne buržoazije“) kao i u vreme otvoreno proklamovane diktature proletarijata? Nepostojanje radničkih saveta u tom smislu nije nikakva prepreka pošto je zaštita materijalnih interesa radnika u „javnom sektoru“ već uzdignuta u faktičku sistemsku pretpostavku (tako su, primera radi, avgusta 2023. radnici u javnim preduzećima čiji je osnivač država Srbija zarađivali u proseku 100.845 dinara, dok je prosečna plata radnika zaposlenih kod preduzetnika bila 43.846 dinara). Nisu li organi odlučivanja u celokupnom ovom „javnom sektoru“ (koji u sebi

obuhvata i „sektor države“) jednako petrifikovani i upućeni na kvazimonarhijsku harizmu Predsednika Republike, koji jedini može inaugurisati promene, koji mora vladati nezavisno od mandata (kao oblika rutinizacije i posvakidašnjeg hiraizma, shodno objašnjenju Maksa Vebera) i koji celokupno fragmentizovano društvo ponajviše drži na okupu? Pitanje je kompleksno i traži uzimanje u obzir mnogo više faktora nego što ih je moguće analizirati u okviru ovog rada, ali nema nikakve sumnje da veliki značaj pripada nasleđu samoupravnog socijalizma, kakav je sistematski zaokružen Ustavom SFRJ iz 1974.

Srđan Milošević, SKJ u ustavima SFRJ od 1963. i 1974. godine

Apstrakt: Socijalistička Jugoslavija bila je država koja je, kao i druge socijalističke zemlje, imala zvaničnu državnu ideologiju: komunizam. Ta ideološka paradigma bila je institucionalizovana, promovisana, privilegovana u odnosu na druge koje su, zapravo, bile sasvim potisnute i, štaviše, proskribovane. U takvom kontekstu, političkoj organizaciji vladajućih komunista namenjeno je posebno mesto u političkom sistemu. Od 1945. godine položaj Komunističke partije bio je više ili manje neformalno ustanovljen kao vodeći, ali će tek 1963. i 1974. godine taj položaj postati i ustavno definisan kao takav. Taj aranžman je podrazumevao specifično razumevanje prirode i političke uloge Saveza komunista Jugoslavije kao organizacije koja po svojoj suštini nije politička partija u bilo kom smislu tog pojma koji je dotadašnji razvoj političkih sistema u istoriji poznavao. Savez komunista Jugoslavije našao je svoje mesto u Osnovnim načelima Ustava kao “pokretač i organizator narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije” koji je “nužnošću istorijskog razvitka postao [...] organizovana rukovodeća snaga radničke klase i radnog naroda u izgrađivanju socijalizma i u ostvarivanju solidarnosti radnih ljudi i bratstva i jedinstva naroda.” U ovoj ustavnoj definiciji reflektuje se istorijska specifičnost jugoslovenskog iskustva, kao i opšti ideološki (marksističko-lenjinistički) sadržaj.

III PANEL: JUGOSLAVIJA OČIMA REPUBLIKA I DEO

Tvrtko Jakovina, Ustav, federacija, Tito i Hrvati

Apstrakt: SR Hrvatska bila je jedna od najaktivnijih republika tijekom rasprava koji su vodili usvajanju Amandmana na Ustav 1971. godine. Potom je, krajem godine, došlo do smjene rukovodstva u Zagrebu,

točno u vrijeme kada su ozbiljno započinjala nastojanja da se izradi novi temeljni dokument države, Ustav koji je usvojen 1974. godine. Federalno načelo jedno je od najvažnijih na kojemu je tada inzistirala SR Hrvatska, neovisno o struji koja je bila na vlasti u Zagrebu. Vladimir Bakarić, nesumnjivo jedan od najutjecajnijih političara Titove Jugoslavije, poznat je po rečenici da Federacija mora „federirati“, a u Zagrebu je na vlasti stalno, od Drugog svjetskog rata do početka osamdesetih. Na koji je način u Hrvatskoj tekao proces usuglašavanja teksta Ustava 1974., rad na pojedinim članovima i rješenjima, kako se raspravljalo i pregovaralo, tema je ovog priloga. Kako sada izgleda da u Hrvatskom državnom arhivu nema dokumenata u kojima su zapisnici sjednica i rasprava o pojedinim članovima Ustava, atmosferu u Zagrebu prije će se morati rekonstruirati na temelju sekundarnih zapisa, poput dnevnika Ivana Bukovića Ćire. Tako će se u ovom prilogu, prije svega na temelju dnevničkih zapisa političara srednjeg ranga, biti objašnjenje glavne rasprave i sukobi unutar Hrvatske, pa između Republike i Federacije i drugih republika SFRJ.

Hrvoje Klasić, Hrvati i Ustav SFRJ iz 1974.

Apstrakt: „Razvijeni krajevi moraju u investicionoj izgradnji zaostajati jer se inače ne može razvijati onaj koji nije bio razvijen“ ustvrdio je Vladimir Bakarić 1960. naglasivši da zbog takve politike Hrvatska već 15 godina zaostaje u odnosu na manje razvijene republike. Po Bakarićevom mišljenju, koje će prihvatiti većina hrvatskog političkog rukovodstva, federaciju je trebalo učiniti puno elastičnijom odnosno trebalo ju je „federirati“. Hrvatsko će rukovodstvo čak i savezni ustav donesen 1963. („Povelja samoupravljanja“) smatrati nedovoljno kompatibilnim s tendencijom daljnje i još intenzivnije deetatzacije i decentralizacije društva. Zato se, u interesu svih republika i pokrajina, svih naroda i narodnosti, a samim time i cijele federacije, krenulo u izradu novog političkog i pravnog okvira koji bi privrednoj reformi omogućio postizanje očekivanih ciljeva i rezultata. Nakon što je u svim dotadašnjim ustavima naglasak bio na društveno – političkom uređenju aktualni problemi u kojima se zemlja našla sugerirali su da na dnevni red dođe i jugoslavenski federalizam. Reforma je podrazumijevala zadiranje u temeljno pitanje funkcioniranja federacije – pitanje suvereniteta. U odnosu na prethodne ustave koji su u nadležnost federacije stavljali i zaštitu suverenosti republika novim bi se pristupom „nacionalizirao suverenitet“ tj. to bi se pravo izriekom prenijelo na republike. O ustavnoj će reformi javno raspravljati i brojni hrvatski intelektualci čime ona postaje jednom od najvažnijih tema Hrvatskog proljeća, odnosno Maspoka. Zbog optužbi za toleriranje i podržavanje nacionalizma krajem 1971. i početkom 1972. smijenjeno je hrvatsko političko rukovodstvo čija su višegodišnja nastojanja za reformom federacije

najvećim dijelom ipak implementirana prvo u ustavne amandmane (1971/72.), a zatim i u novi jugoslavenski ustav iz 1974.

Husnija Kamberović, Između republičke posebnosti i državne cjelovitosti: Bosna i Hercegovina i diskusije o ustavnim promjenama tokom 1970-ih godina

Apstrakt: Bosanskohercegovačka politička elita je tokom 1960-ih i 1970-ih godina, u procjepu između različitih inicijativa za ustavne promjene u Jugoslaviji, balansirala između zahtjeva za vidljivijim republičkim identitetom, s jedne, i potrebom očuvanja jugoslavenske državne cjelovitosti, s druge strane. Tadašnja elita u takvoj orijentaciji nije vidjela nikakve kontradikcije, nego je, naprotiv, jačanja republičkih identiteta prezentirala kao nužan proces čiji je krajnji cilj bio iznalaženje najboljih rješenja za očuvanje Jugoslavije kao cjelovite države. Dok su u političkim i kulturnim elitama u Srbiji i Hrvatskoj krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina bili vidljivi sukobi u vezi s ustavnim promjenama, bosanskohercegovačka politička elita je djelovala veoma homogeno i nastupala je jedinstveno u jugoslavenskim debatama.

Političke diskusije o ustavnim promjenama su se vodile unutar Saveza komunista BiH, na partijskim plenumima, i SSRN kroz javne rasprave. Zanimljivo je da u BiH o ustavnim promjenama nije bile velikih diskusija unutar kulturnih institucija (za razliku od Srbije i Hrvatske). U ovom radu se analiziraju diskusije o položaju BiH u jugoslavenskoj federaciji od 1967, kada su otvorene rasprava o amandmanima na republički Ustav, do diskusija s kraja 1973, kada su definitivno prihvaćene promjene koje su početkom 1974. dovele do usvajanja saveznog i republičkog Ustava. Pokazujem koje su ideje dominirale u diskusijama, te također ukazujem na ulogu tadašnjih ključnih ličnosti bosanskohercegovačke političke elite (Džemal Bijedić, Branko Mikulić, Rato Dugonjić, Cvijetin Mijatović) u tim diskusijama.

IV PANEL: JUGOSLAVIJA OČIMA REPUBLIKA II DEO

Božo Repe, Slovenci, federalizam i Ustav SFRJ iz 1974. godine

Apstrakt: Slovenačko shvatanje jugoslovenskog federalizma proizlazi iz Drugog svetskog rata. Edvard Kardelj je nakon prvog zasedanja AVNOJ-a u Bihaću 1942. u ime Izvršnog odbora Oslobođilačkog fronta napisao saopštenje, ističući da će slobodna i ujedinjena Slovenija ući u novu Jugoslaviju "sa svim

onim pravima koja će joj omogućiti da na njenom tlu gospodari samo slovenački narod." Izvršni odbor OF je zatim saopštio Izvršnom odboru AVNOJ-a da "slovenački narod ističe pravo na nacionalno ujedinjenje na celokupnom svom nacionalnom teritoriju i prihvata princip samoopredeljenja s pravom na otcepljenje kao najvišim obezbeđenjem svojih nacionalnih i ljudskih prava" i da s tim principom stupaju kao suveren narod u zajednicu sa drugim suverenim jugoslovenskim narodima. Na osnovu toga, federalna Slovenija je nakon rata tražila da u prvi posleratni jugoslovenski ustav uđe pravo na samoopredeljenje, uključujući i pravo na otcepljenje. Vodeći slovenački komunisti Edvard Kardelj i Boris Kidrič znali su, da će posle rata zbog revolucionarnih ciljeva, međunarodnih odnosa, pitanja granica i kopiranja Sovjetskog Saveza, uprkos federativnom uređenju, zapravo prevladati partijski i državni centralizam, ali su ga smatrali privremenim.

Pitanje suštinskog federalizma počelo se otvarati početkom 1960-ih. Posle nekoliko godina kolebanja Tito se odlučio za Kardeljev koncept federacije, prema kojem bi republike bile države, odgovorne za vlastiti razvoj, a zajedničke funkcije prenete na federaciju. Sve ostalo je trebalo da bude stvar dogovora između republika. Zaštitni mehanizmi ovog koncepta bili su Savez komunista (s principom tzv. demokratskog centralizma), JNA i Tito.

Prema Kardeljevom uverenju, glavna poveznica Jugoslavije i garant njenog opstanka bio je socijalizam. Nakon ustavnih amandmana krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, Ustav iz 1974. godine u osnovi je zadovoljio tadašnju slovenačku politiku. Slovenački cilj nije bio ni raspad Jugoslavije ni otcepljenje, kako im se pripisivalo. Slovenija Jugoslavije nije doživljavala kao neku prelazno stanje ka nezavisnoj državi, već kao trajno rešenje za slovenačko nacionalno pitanje. Ova percepcija počela je da se menja tek u promenjenim jugoslovenskim i međunarodnim okolnostima krajem 1980-ih. Ustav iz 1974. je bio kontradiktoran, zbog poraza partijskog liberalizma je koncipirao neefikasan ekonomski sistem, ali je kao kompenzaciju dao mnogo veća prava republikama i u njega je uneto nekoliko elemenata konfederalizma, ali sa nejasnim razgraničenjem između ovlašćenja federacije i republika.

Nakon Kardeljeve i Titove smrti, slovenački političari su insistirali na odbrani ustava sve do druge polovine 1980-ih. Slovenska skupština potvrdila je (pre svega ekonomske) izmene saveznog ustava 1988. To se dogodilo unatoč protestima opozicije, koja se u 1987. i 1988. počela okupljati upravo oko novog koncepta slovenačkog ustava. Nakon prvog pokušaja uvođenja vanrednih mera u Sloveniji od strane JNA 1988., pokušaja izvoza mitingaške politike u Sloveniju, ekonomskog i političkog rata između Srbije i Slovenije i usvajanja amandmana na Ustav Srbije u martu 1989., slovenačko još socijalističko rukovodstvo je shvatilo da su iluzije kako će se odbranom postojećeg ili novim jugoslovenskim ustavom, moći rešiti jugoslovenska federacija, došle kraju. Kao i opozicija prednost je počelo davati slovenačkom

ustavu, koji je trebao biti osnova za samostalnost i (eventualno) jugoslovensku zajednicu na novim osnovama.

Aleksandar Miletić, Srbijanski recentralisti i Ustav SFRJ iz 1974. godine

Apstrakt: Rad nastoji da odgovori na nekoliko istraživačkih pitanja. Prvo, u čemu se sastojala suština kritike Ustava iz 1974 od strane tzv. recentralista (tj garniture srpskih rukovodioca od Draže Markovića do Ivana Stambolića i Slobodana Miloševića)? Zatim, da li je to bila kritika ustava po sebi ili načina njegovog sprovođenja u praksi? Rad će se baviti i pitanjem opravdanosti ove kritike i u kakvoj vezi je ona bila sa raspadom jugoslovenske zajednice. Naročita pažnja biće posvećena pitanju državno-pravnog statusa autonomnih pokrajina, kao i pitanju konsenzusa u donošenju odluka na nivou federacije.

Petar Žarković, Kritička recepcija Ustava SFRJ iz 1974. u Srbiji i jugoslovenska kriza

Apstrakt: U periodu nakon donošenja Ustava SFRJ 1974. godine, pojavljuje se njegova intenzivnija kritička recepcija u Srbiji, koja je temeljno oblikovala političku klimu i narrative o odnosima unutar jugoslovenske federacije. Ustav je svojim jasnim decentralizacijskim tendencijama, značajno proširio autonomiju pokrajina, što je u delu srpske javnosti i političkog establišmenta interpretirano značajnim slabljenjem položaja Srbije unutar Jugoslavije. Ovaj rad ima za cilj da istraži dinamiku kritike Ustava u Srbiji, s posebnim osvrtom na način na koji je ovakva recepcija doprinela formiranju preovlađujuće slike o “ugroženosti” Srbije u federativnom uređenju. Analiza se bazira na pregledu medijskih izveštaja, političkih nastupa i akademske literature iz tog perioda kako bi se razumelo šire društveno i političko okruženje u kojem se kritika Ustava razvijala. Posebna pažnja posvećuje se ulozi intelektualaca i političkih lidera u artikulaciji kritičkog stava prema Ustavu, te kako su ti narativi doprineli političkoj mobilizaciji i homogenizaciji koju će višestruko iskoristiti Slobodan Milošević u svom političkom usponu. Prikazujući vezu između ustavnih kritika i političkih procesa koji su usledili, rad doprinosi boljem razumevanju društvenih i političkih prilika u Srbiji pred začetak jugoslovenske krize.

Nexhmedin Spahiu, American Influence on the Yugoslav Constitution of 1974

Abstract: This paper contend that the decentralization of Yugoslavia through the 1974 Constitution was a deliberate American strategy aimed at undermining Serbian influence over the state of Yugoslavia. The Serbs established the state of Yugoslavia, with enourmous sacrifices. Nevertheless, assistance from allies in both world wars was crucial in creating this state. The Serbian state had a history of navigating between Western and Russian influences since the mid-19th century.

Following World War I, communism's rise in Russia pulled Serbia (Yugoslavia) toward the West. However, World War II shifted Serbia (Yugoslavia) into the Soviet sphere. The Informbiro Resolution (1948) and Stalin's death (1953) placed Serbia (Yugoslavia) again at the crossroads between the East and the West. The power struggle between the Russians and Americans for control over Yugoslavia played out within its political class. Despite being led by the ethnic Croat Josip Broz Tito, the Yugoslav state fundamentally remained Serbian.

The political removal of Aleksandar Ranković in 1966 consolidated Tito's personal power, coinciding with the West advantage in the Cold War during the 1970s. American influence over Yugoslavia increased, and Tito, a pragmatic politician, yielded to this influence. This was undoubtedly an American strategy to weaken the influence of the Serbs, who were perceived, at least partially, as pro-Russian, especially after Tito's death. Tito, however, did not harbor anti-Serbian sentiments; he was convinced that Brotherhood and Unity of the Yugoslav peoples, was the formula for peaceful coexistence that will resist every challenge.

The events that unfolded after Tito's death proved this American strategy.

Drugi dan konferencije, 22. maj 2024.

V PANEL: TEHNOLOGIJA VLASTI

Bogoljub Milosavljević, Organizacija vlasti po Ustavu SFRJ od 1974. godine

Apstrakt: Ustav SFRJ od 1974. godine predstavljao je akt kojim se obezbeđivao kontinuitet ustavnog razvoja u okvirima osobenog političkog sistema socijalističkog samoupravljanja. Njegove temeljne pretpostavke bile su da će osnove jednopartijskog političkog sistema ostati trajno neizmenjene i da će kohezioni faktori koji drže članice jugoslovenske federacije na okupu jednako snažno delovati u

budućnosti. Protivno tome, doprineo je procesu daljeg snaženja republika – članica federacije na račun savezne države. Taj proces je otpočeo posle Rankovićevog pada i bio je već oblikovan serijom amandmana na Ustav od 1963. godine. Ustav je imao zadatak i da ponudi rešenja za pitanje Titovog političkog nasleđa koje su nametnule njegove poodmakle godine. Dvodomna struktura saveznog parlamenta, opet saglasno pomenutim amandmanima, pretvorena je u predstavništvo republika i dve srpske pokrajine, predstavništvo u kome nijedan od domova nije bio dom građana. Uz to je položaj srpskih pokrajina postao sličan onom koji su imale republike. Brojne druge inovacije u organizaciji vlasti, ma koliko bile isticane, nisu u presudnoj meri uticale na suštinske mehanizme funkcionisanja vlasti. Primena Ustava od 1974. godine nailazila je od početka na teškoće, zbog čega je on već 1980. godine, a zatim i 1988. godine izmenjen brojnim amandmanima. Najradikalnija u domenu organizacije vlasti bila je treća serija amandmana od 1990. godine koja nije dobila potvrdu svih republika i koja je bila, po svemu sudeći, zakasneli pokušaj da se nametanjem ustavne revizije očuva ugroženo jedinstvo države.

Nebojša Šarkić, Samoupravljanje i samoupravno sudstvo prema Ustavu iz 1974. godine

Apstrakt: Samoupravni sudovi su predstavljali novu tvorevinu socijalističkog samoupravnog društva. Ustav SFRJ iz 1974. godine u članu 217. je predviđao da sudsku funkciju u jedinstvenom sistemu vlasti i samoupravljanja radničke klase i svih radnih ljudi vrše redovni sudovi kao organi državne vlasti i samoupravni sudovi.

Samoupravnim sudovima, Ustav stavlja u nadležnost, rešavanje sporova iz društveno-ekonomskih i drugih samoupravnih odnosa, kao i sporove koje im povere radni ljudi i građani u organizacijama udruženog rada, samoupravnim interesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama, a nastali su iz međusobnih odnosa koje samostalno uređuju, ili proizlaze iz prava kojima slobodno raspolažu, ako zakonom nije utvrđeno da ove sporove rešavaju redovni sudovi.

Ovakvo široka ustavna ovlašćenja postavljala su mogućnost da se samoupravni sudovi formiraju praktično u svim strukturama tadašnjeg samoupravnog socijalističkog društva. Formiranje samoupravnih sudova i njihovo uobličavanje prema ustavnom konceptu predstavljalo je jednu od najznačajnijih karika samoupravnog socijalizma.

Pod pojmom samoupravnih sudova podrazumevamo: sudove udruženog rada, arbitraže, izbrane sudove, sudove časti, mirovna veća i druge posebne samoupravne sudove.

Uz samoupravne sudove, a posebno sudove udruženog rada, moramo analizirati i društvenog pravobranioca samoupravljanja kao nedržavnog organa koji je bio vertikalno struktuiran na nivou: federacije, republike, gradova i opština sa zadatkom zaštite samoupravnih prava i društvene svojine. Društveni pravobranilac samoupravljanja (poput ombusmana – zaštitnika građana) nije imao mehanizam državne represije već je samo snagom autoriteta i društvenim ugledom ukazivao i reagovao na povredu samoupravnih prava ili štitio društvenu svojinu. On je bio obavezni učesnik radnih sporova u zaštiti prava zaposlenih, ali i obavezni učesnik zaštite društvene svojine u najširem smislu reči.

Jelena Jerinić, Jugoslovenski samoupravni regioni u svetlu današnjih evropskih standarda

Apstrakt: Odsustvo srednjeg nivoa vlasti može se smatrati jednim od glavnih nedostataka današnje teritorijalne organizacije Srbije. Iz istorijske perspektive, takvo uređenje je relativna novina i postoji od 1991. godine, kada su ukinute međuopštinske regionalne zajednice koje su uvedene kao novina Ustavom SFRJ iz 1974. godine. Ustav iz 1974. godine ostavio je republikama mogućnost da izaberu modalitet udruživanja opština, pa su u Hrvatskoj zajednice praktično bile regionalni nivo, dok u Srbiji udružene opštine nisu kreirale nove teritorijalne jedinice. Prilog istražuje motivaciju za uvođenje međuopštinskih regionalnih zajednica u Ustavu iz 1974. i za njihov različit položaj u socijalističkim republikama, kao i pozicije prema idejama regionalizma uopšte u različitim delovima SFRJ, za vreme njenog trajanja i nakon raspada. Konačno, autorka postavlja pitanje - da je SFRJ preživela, odnosno da su se međuopštinske regionalne zajednice zadržale u državama koje su iz nje nastale, kako bi one bile određene sa stanovišta relevantnih standarda na evropskom nivou, posebno Referentnog okvira za regionalnu demokratiju Saveta Evrope iz 2009. godine.

Ana Vladisavljević, Predsedništvo SFRJ prema Ustavu od 1974. godine

Apstrakt: Ukoliko je Ustav od 1974. godine mogao predstavljati osnov urušavanja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (nadalje SFRJ), da li je Predsedništvo SFRJ jedan od simptoma ustavno-državne propasti? Drugačije rečeno, ako neko posumnja da je pomenuti ustav dizajnirao svoju propast, ta se propast mora očitati u nekoj svojoj odredbi ili barem u njenom cilju. Stoga, zadatak koji

sam sebi postavila jeste „ispitivanje“ Predsedništva SFRJ kao ustavnog „svedoka“, a u cilju sprovođenja svojevrsne ustavne „istrage“, odgovoriću na dva „istražna“ pitanja. Najpre ću se osvrnuti na tip političkog sistema u kome je ovaj kolektivni savezni organ postojao kako bih preispitala *ratio legis* ustavnih odredaba o Predsedništvu SFRJ. Zatim ću se usredsrediti na pitanje funkcionisanja Predsedništva SFRJ posredstvom vršenja ustavom predviđenih ovlašćenja. Na kraju, ukoliko se ispostavi da je postojala sistemski namerna greška, moći ću da ponudim preporuke, retroaktivno i stoga ne mnogo korisno, na koji način je bilo moguće izbeći pravno-političke propuste. Ukoliko se ispostavi da je greška bila sistemski, ali namerna, neću moći da ponudim preporuku ali ću moći da zaključim da je za pravnu sudbinu ustavnog poretka mnogo bitnija materijalna podloga koja oblikuje ustav nego pravne norme koje su ustavom stvorene. Na žalost po one koji su poštovaoci ustavnog prava, a na sreću po one koji shvataju da je pravo, kao i politika, društvena nadgradnja. Međutim, za razliku od prava, politika nema ideale, a po svemu sudeći, ideale nije imao ni Ustav od 1974. godine.

VI PANEL: LJUDSKA PRAVA IZMEĐU ISTINE I ZABLUDE

Marijana Pajvančić, Ljudska prava u Ustavu SFRJ iz 1974. godine: sadržaj, garancije i ograničenja

Apstrakt: Tematika ovog priloga fokusirana je na oblast ljudskih prava koja garantuje Ustav SFRJ iz 1974. godine. Pored sadržaja koji uključuju ustavne garancije svakog od individualnih ljudskih prava garantovanih ovim Ustavom pažnja je posebno usmerena na specifičnosti koje karakterišu ovaj Ustav. Izdvojena su tri osnovna pitanja koja se odnose na te specifičnosti ovog Ustava:

Prva specifičnost se odnosi na status, sadržaj i karakteristike osnovnih načela Ustava koja čine sastavni deo Ustava i predstavljaju osnovu i pravac za tumačenje Ustava i zakona (Odeljak X). U obzir su uzeti ne samo Odeljak V, u kome su sistematizovana ljudska prava, već i drugi odeljci Osnovnih načela, Odeljak II koji se odnosi na društveno uređenje i Odeljak III koji se odnosi na društvenu svojinu i sredstva za proizvodnju i pravo na upravljanje ovim dobrima.

Druga specifičnost ogleda se u sistemskom pristupu ljudskim pravima. Subjekti ljudskih prava su radni ljudi i građani, a uz njihove slobode i prava, kako na načelnom tako i na konkretnom planu, vezuju se i njihove dužnosti.

Treća specifičnost odnosi se na nekoliko ključnih pitanja: 1) izostanak ustavnih garancija prava koja se odnose na politički pluralizam i slobodno formiranje političkih stranaka i izdvajanje Saveza komunista i Socijalističkog saveza kao društveno-političkih organizacija koje deluju u uslovima socijalističke demokratije i samoupravljanja; 2) detaljne i brojne ustavne garancije socijalno ekonomskih prava oslonjene na princip socijalne pravde koje su za ustavnu materiju netipične; 3) garantovanje slobode odlučivanja o rađanju koja je novina i izuzetak u komparativnoj ustavnosti.

Tamás Korhecz, Ustav SFRJ iz 1974. godine – Kritička analiza ustavnog okvira zaštite manjina

Apstrakt: Ustav SFRJ iz 1974. godine je u naučnim raspravama najviše apostrofirao kao ustavno-pravni temelj raspada socijalističke Jugoslavije, sa kojim je Jugoslavija konfederalizovana, a Srbija federalizovana. Samo manji broj radova je posvećen drugim ustavno-pravnim pitanjima i rešenjima u poslednjem ustavu SFRJ, a naročito onima koja su bila vezana za zaštitu ljudskih i manjinskih prava. Ovaj rad ima za cilj da analizira ustavni okvir zaštite prava manjina, odnosno narodnosti prema tadašnjoj ustavnoj terminologiji.

Polazna teza rada jeste, da je ustavnim rešenjima u Ustavu SFRJ iz 1974.godine, kao i paralelnim ustavnim rešenjima u ustavima republika i ustavima autonomnih pokrajina kreiran jedan relativno napredan i ambiciozan sistem zaštite manjinskih prava, zasnovan na pluralizmu identiteta i jezika u Jugoslaviji, i ideji pune nacionalne ravnopravnosti naroda i narodnosti. Međutim, nedostatak vladavine prava i političkog pluralizma dovelo su do toga, da je ceo sistem zaštite manjina bio zavisao od jedinstva i autoriteta jedino dozvoljene i svemoćne partije, Saveza komunista Jugoslavije. Pa tako, i konkretni rezultati ovog sistema zaštite su zavisile od jedinstva i opredeljenosti prilično federalizovane partije komunista. Sa jedne strane, razrada ovog sistema u zakonskim rešenjima, naročito u praksi u autonomnim pokrajinama dovela je do respektabilnih rezultata na polju jezičke ravnopravnosti, ali i stvaranju otpora od strane dela komunista koji su bili protiv ideje o nacionalnoj ravnopravnosti, i u ovom sistemu videli prostor za majorizaciju Srba na Kosovu i Metohiji ali i u delovima SAP Vojvodine. Nedemokratsko rušenje ustavnog poretka 1988. i 1989.godine trajno je urušio i ovaj sistem zaštite nacionalne ravnopravnosti.

U prvom delu rada prikazuje se i analizira ustavni okvir za zaštitu narodnosti, pre svega analizom relevantnih odredbi u četiri ustavna teksta, dok u drugom delu se osvrćemo na izvršenje i sprovođenje

ustavnih rešenja u autonomnim pokrajinama. U ovom delu definišaće se i neki faktori koji su doveli do sloma ovog sistema zaštite, koji je zasnovan na ustavu SFRJ iz 1974.godine.

Violeta Beširević, Kontrola ustavnosti u autoritarnim sistemima: Slučaj bivše Jugoslavije

Apstrakt: Postoji nekoliko razloga koji objašnjavaju zašto se autoritarni režimi opredeljuju za uspostavljanje ustavnih sudova. Kada je u pitanju bivša Jugoslavija, u principu, komunistički režim se opredelio za uspostavljanje dekorativne ustavne kontrole imajući u vidu dve svrhe. Prvo, ustavni sudovi su trebali da ojačaju tvrdnju o „pravnom” legitimitetu vlasti, kao i da služe kao garanti njegove autoritarne ideologije. Iako zasnovani na nekim osnovama kontrole ustavnosti koja postoji demokratskim sistemima, ustavni sudovi nisu bili osnovani radi učešća u javnoj politici: činjenica da je od 1963. do 1990. godine Ustavni sud Srbije proglasio samo 8 zakona neustavnim, ilustruje moju tvrdnju. Druga svrha bila je propagandna: osnivanjem ustavnih sudova trebalo je da se pokaže da se Jugoslavija, posle razlaza sa Sovjetskim Savezom, više kretala ka „zapadu.” S posebnim osvrtom na Ustav iz 1974. godina, ova analiza će pokazati da je u komunističkom sistemu jedinstva vlasti koji je postojao do 1990. godine, kontrola „socijalističke ustavnosti“ služila isključivo za potvrdu poslušnosti ustavnih sudova vladajućem režimu.

VII PANEL: KONFEDERIRANJE FEDERACIJE

Svetomir Škarić, Retrogradni ustav

Apstrakt: Retrogradnost Ustava SFRJ od 1974 godine ogleda se u dve njegove dimenzije. Od načina donešenja ustava i od vrednosti koje brani. Donet je pod pritiskom savezno-republičke politbirokratije, a ne od naroda Jugoslavije. Od gledišta vrednosti okrenut je frontalno provencijalnoj politici jačanja suvereniteta republika i državnost autonomnih pokrajina na štetu savezne države i ramnopravnog položaja Srbije u federativnom sistemu Jugoslavije. Vidljivo je i nadvladavanje državne vlasti nad samoupravljanjem.

Retrogradnost dolazi do izražaja već u Ustavnim amandmanima od 1967, 1968 i 1971 godine. Ovi amandmani su uvod u donešenje Ustava od 1974 godine. Oni predstavljaju njegovu prvu fazu. Veće naroda dobija ulogu osnovnog doma Savezne skupštine, autonomne pokrajine postaju konstitutivni

element federacije i politička vlast potiskuje samoupravljanje. Otvara se put nacionalnom principu da postane najviše načelo Ustava SFRJ od 1974 godine.

Retrogradnost dobija širi oblik u Ustavu SFRJ od 1974 godine. Uvodi se paritet u konstituisanju organa federacije, jednoglasnost ili veto postaje osnovni oblik odlučivanja na saveznom nivou, dogovaranje predstavlja osnovni metod usoglašavanja i regulisanja odnosa među republikama i pokrajinama i delegatski mandat preobražava se u imperativni mandat republičko-pokrajinskih rukovodstava. U takvim uslovima federacija se transformiše u konfederaciju, a autonomne pokrajine u republike. Jugoslavija se dezintegriše a Evropa se ujedinjuje!

Pravna nauka je u pravi čas ukazala na razorno dejstvo Ustavniih amandmana. Prvi su reagovali profesori sa Pravnog fakulteta u Beogradu, Mihajlo Đurić i Jovan Đorđević. Prvi je ukazao da amandmani svode Jugoslaviju na „geografski pojam“, a drugi da oni pretvaraju republiku u „novog hegemonu“ a pokrajinu u republiku. Đurić je završio u zatvoru, a Đorđević je elegantno odstranjen od članstva u Komisiji za ustavna pitanja Savezne skupštine i skrajnut je na stranu iako je radio na pripremu predhodnih ustava Jugoslavije.

Kasnije i politička nauka uključuje se u analizi ustavnih rešenja. U fokusu su bile posledice desetogodišnje primene Ustava SFRJ od 1974 godina. Najveći kritičar bio je Jovan Mirić, profesor Fakulteta političkih nauka u Zagrebu, sa njegovom knjigom „Sistem i kriza“ od 1984 godine. Povodom te knjige Centar za idejno-teorijski rad Gradskog komiteta Savaza komunista Zagreba pozvao je četrdesetak profesora različitih profila iz svih republika i pokrajina. Crvena nit i knjige i debate bila je ocena da je nacionalno nadvladalo klasno i da su državni, nacionalni i republički suvereniteti glavno obeležje desetogodišnje primene Ustava SFRJ od 1974 godine, a ne suverenitet rada i radničko samoupravljanje.

Kritička analiza funkcionisanja političkog sistema socijalističkog samoupravljanja i trogodišnja javna debata koja je okončana 1985 godine nisu doveli u pitanju osnovne postulate Ustava SFRJ od 1974 godine. Ustav nije doveden u pitanje ni u radu Komisije za ustavna pitanja Savezne skupštine. I centralni organi SKJ držali su se po strani. Debatiralo se samo o njegovom daljnjem usavršavanju preko reke amandmana od 1981 i 1988 godine. U 1990 godini Savezno veće Savezne skupštine utvrdilo je predlog novih 24 amandmana koji nisu bili prihvaćeni od strane republičkih i pokrajinskih skupština. Na kraju, Ustav SFRJ urušio se sam od sebe, onako kako su želeli njegovi autori, a posebno lideri Slovenije i Hrvatske na saveznom nivou.

Partijsko-državni vrh nije dozvoljavao kritiku konfederalnog karaktara Ustava SFRJ od 1974 godine. Čuvao je u strogoj tajnosti pripremu ustava, a naročito centralnu ulogu Koordinacione komisije u radu Ustavne komisije Skupštine SFRJ. Bio je prestravljen od javne debate u Zagrebu u kojoj je učestvovalo

i sedam profesora ustavnog prava. Poedini visoki funkcioneri federacije zaduženi za unutrašnje poslove pretili li su sa izjavom da „svako ko govori protiv Ustava je neprijatelj Jugoslavije i Partije“.

Paradoksalno je što se i srpsko partisko i državno rukovodstvo nisu javno suprostavljali razlikovanju „uže“ od „šire“ Srbije i što je nečujno prihvatilo ustavno rešenje da autonomne pokrajine budu konstitutivni elemenat federacije. Usprotivio se samo jedan poslanik republičke skupštine, narodni heroj Jugoslavije. Paradoksalno je i što pojedini profesori sa Fakulteta političkih nauka u Beogradu nisu hteli da učestvuju u debati o autonomnim pokrajinama za vreme debate o Kritičkoj analizi. Čudio sam se i nisam mogao načuditi se!

Tito je bio protiv pretvaranja pokrajina u republike. To je 1971 godine otvoreno rekao i Draži Markoviću, predsedniku Skupštine Srbije. Rekao mu je da o tome ne može biti ni govora. On je bio za jačanje savezne države i jugoslovenske samoupravne zajednice. Bio je protiv suvereniteta republika i pokrajina. Zato nije prisustvovao svečanom proglašenju Ustava SFRJ u Saveznoj skupštini 21 februara 1974 godine. Svi su bili prisutni iz federacije, republika i pokrajina, samo njega nije bilo. Znao je kako da pokaže svoje nezadovoljstvo. Bilo bi mu sramota da prisustvuje proglašenu akta koji razbija Jugoslaviju.

Tito je Ustav SFRJ od 1974 godine, pre smrti označio kao „Nesretan ustav“ jer je ukidao Jugoslaviju i socijalizam. Bio je nemoćan da spreči njegovo donošenje. Nije imao snage da digne narod na noge protiv naciobirokratije i državne kancelarije. Od 1973 do kraja života bio je izolovan od onih koji su mu bili najbliži saradnici. Njegov pogled na Ustav SFRJ od 1974 godine ima veću težinu od ocena što ih je dosad daje nauka. Bio je na izvoru događaja i neposredno je gledao preobražaj svojih saradnika od komunista u nacionaliste.

Titova izolacija je nanjela veću štetu Jugoslaviji nego što je progonstvo pravednika Aristida nanelo štetu Atini. Hteo je da nastavi borbu ali nije mogao. Bio je Jugosloven i najdublje je osećao retrogradnost i pogubni karakter Ustava SFRJ od 1974 godine. Bio je protiv konfederacije Jugoslavije još od Drugog zasedanja AVNOJ-a.

Boris Begović, Ustav SFRJ iz 1974. godine i (kon)federalizacija monetarnog sistema zemlje

Apstrakt: Institucionalna rešenja ozvaničena Ustavnim amandmanima iz 1971. godine u pogledu monetarnog sistema i politike, koja je potvrdio i ojačao Ustav SFRJ iz 1974. godine, dovela su do napuštanja koncepcije jedinstvene centralne banke, kao klasične i samostalne emisije banke, i

jedinstvenog monetarnog sistema zemlje, koga takva banka omogućava i nadgleda. Umesto toga, uspostavljen je složen sistem centralnih banaka, u kome su odlučujuću ulogu dobile banke federalnih jedinica (republika i pokrajina), značajno je ograničena samostalnost tog sistema, budući da je formulisanje monetarne i devizne politike u potpunosti preneseno na zakonodavnu vlast. To je dovelo do drobljenja jedinstvenog monetarnog sistema zemlje i uspostavljanja do monetarnog (kon)federalizma. U radu se analiziraju sva ustavna rešenja iz 1974. godine iz oblasti monetarnog sistema i politike, razmatra se koliko su ona dosledno bila primenjena na zakonskom nivou i koje su bile pravne posledice tih rešenja, kao i koji su bili njihovi uticaji na ekonomske ishode. Nadalje, ta ustavna i prateća zakonska rešenja porede se sa osnovnim opšteprihvaćenim načelima dobro postavljenog centralnog bankarstva, odnosno najboljom praksom uređenja monetarnog sistema jedne zemlje i njegovim upravljanjem. Konačno, u radu se razmatraju politički motivi za uspostavljanje upravo ovakvog centralnog bankarstva i monetarnog sistema kakve je drugoj Jugoslaviji doneo Ustav iz 1974. godine i ograničenja politikom voluntarizmu, koji je doveo do ovakvog ustavnog ishoda i svih njegovih posledica po monetarni sistem zemlje, pa time i po ekonomske ishode.

Marko Božić, Socijalistički sekularizam ustava SFRJ iz 1974. godine – jedna zemlja, osam sistema

Apstrakt: Donošenjem ustava iz 1974. zaokružen je proces ustavne reforme započet ustavnim amandmanima iz 1967, 1968. i 1971, kojim je sa saveznog na republički i pokrajinski nivo vlasti, preneto i zakonsko uređenje pravnog položaja crkava i verskih zajednica. Novi ustavni okvir, predstavljao je prekretnicu u razvoju socijalističke sekularnosti ne toliko zbog evolucije ustavnog teksta u ovoj stvari koji se u osnovi nije promenio, koliko usled potonjeg difuznog razvoja jugoslovenskog zakonodavstva u ovoj materiji. Naime, pažljiva uporedna analiza republičkih i pokrajinskih zakonodavstava koja su u fokusu imala pravni položaj verskih zajednica, ukazuje ne samo na promene u odnosu na prethodni period, već i razlike u normativnim rešenjima različitih članica jugoslovenske federacije. Poslednje se, pak, ne mogu objasniti bez sagledavanja šireg političkog kontekstu u kojem su nastupile, a pre svega preokreta iz 1966. koji nije omogućio samo decentralizaciju, već i otvorio vrata kompromisu socijalističke države i crkve.

Nikola Olbina, (Kon)federalizacija krivičnog zakonodavstva i Ustav iz 1974. godine

Apstrakt: Protiv Ustava SFRJ iz 1974. godine i pedeset godina nakon njegovog donošenja u delu javnosti i među naučnim radnicima stoje optužbe da je doveo do razjedinjenja bivše SFRJ i da je dao elemente državnosti republikama i pokrajinama. U radu autor prevashodno normativnom analizom relevantnih odredaba Ustava iz 1974. godine koje se odnose na ovlašćenje republika i pokrajina da uređuju materiju iz oblasti krivičnog materijalnog prava, uz analizu relevantnog pravnog okvira materijalnog krivičnog prava, pokušava da na primeru krivičnog zakonodavstva ispita da li se može tvrditi da je u ovoj oblasti došlo do konfederalizacije nadležnosti, i u kojoj meri.